

LAURENTIUS EISELER

Epicinion carmen in laudem... Caroli Rueberi
Győzelmi ének... Karl Rueber dicséretére

1581

EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS - FONTES

L. Harmattan

Tartalomjegyzék

Laurentius Eiseler	
<i>Epicinon carmen in laudem... Caroli Rueberi</i> – facsimile	7
<i>Epicinon carmen in laudem... Caroli Rueberi</i> – textus	21
<i>Győzelmi ének a nemes báró, Karl Rueber úr dicséretére</i> – előszó	31
<i>Győzelmi ének a nemes báró, Karl Rueber úr dicséretére</i> – szöveg	33
Molnár Dávid	
<i>Bor és répa: Lorenz Eiseler éneke Karl Rueber tokaji kapitány törökök felett aratott győzelméről</i>	43
Tózsza-Rigó Attila	
<i>Bécsi üzleti szereplők és a hegyaljai bor kereskedelme a XVI. század második felében, különös tekintettel az Eiseler családra</i>	67
Monok István	
<i>Az ottománokkal kapcsolatos elzászi és bázeli kiadványok – a Laurentius Eiseler-nyomatvány tágabb információ-történeti összefüggésben</i>	83
Képek jegyzéke	113
Személy- és helynevek mutatója (Budai-Király Tímea)	115

Bécsi üzleti szereplők és a hegyaljai bor kereskedelme a XVI. század második felében, különös tekintettel az Eiseler családra¹

Tózsá-Rigó Attila (Miskolci Egyetem)

A szőlőtermesztés és a bortermelés kiemelkedő szerepet töltött be a kora újkor fogyasztási struktúrájában és ezen keresztül a gazdasági rendszerben is. Ennek a jelenségnek az volt fő oka, hogy a korszakban uralkodó higiéniai viszonyok, a szabályozatlan folyók, a nem megfelelően tisztán tartott kutak, a csatornázás hiánya miatt a vízfogyasztás gyakran komoly veszélyforrásként jelentkezhetett. A fertőzésveszély kiküszöbölésére az alacsony alkoholtartalmú italok jelentek meg a vízfogyasztás alternatívájaként. Európának azon térségeiben, amelyek jó szőlőtermő területekkel rendelkeztek, ezt az alternatívát a nagy mennyiségben rendelkezésre álló borok kínálták. Míg a dél-európai vidékeken szinte kizárólagos volt a bor fent említett szerepe, addig Közép-Európában már a sörrel osztozott a piaci pozíciókon. Mindez azonban nem csökkentette a bornak a közép-európai gazdasági rendszerekben képviselt szerepét.

Az eddig részletezett fogyasztási és piaci viszonyok mellett említhető még két fontos tényező. A korabeli konyha fűszeres és a tartósítás miatt erősen sózott ételeinek a fogyasztása tovább növelte a Bacchus itala iránti keresletet. További indokként a bornak a keresztény jelképrendszerben betöltött szerepét említhetjük. A preindusztriális agrártársadalmak két legfontosabb terményéhez, a kenyérhez és a borhoz

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00622/21/2) támogatásával készült.

igen gazdag szimbolikus háttérjelentést társítottak, a keresztény liturgia elengedhetetlen részeiként jelentek meg az emberek gondolkodásában. A bort Krisztus véreként aposztrofálták, így a mindennapi emberek számára magát Krisztust jelenítette meg.

Mivel a bor a korabeli fogyasztási struktúrába alapvető létszükségleti cikként épült be, így a kereskedelmi rendszerben forgalmazott árucikként is kiemelt pozíciója volt. Mindebből következően pedig az utóbbi gazdasági ágban számos kereskedőnél akár elsődleges árucikként is funkcionálhatott. A „hegy leve” kiváló tőkeakkumulációs lehetőséggel bírt. Ez pedig a fogyasztási struktúrában elfoglalt helye mellett a termelési sajátosságokból is adódott. A kiemelkedő értékesítési lehetőségeket kínáló bor minden évben újratermelhető volt, és a korabeli útviszonyok és a hordók gyengébb minősége ellenére régiókon keresztül lehetett szállítani. A bor teauráló szerepének köszönhetően gyakran fizetőeszközként is használták a kereskedelmi életben, vagy tartozások kiegyenlítésénél.² A mediterrán térségtől északra elhelyezkedő közép-európai területeken az ún. kontinentális szőlőművelési modell volt jellemző. Ennek a legfőbb sajátossága az volt, hogy ezekben a régiókban – a Mediterráneum bortermő vidékeivel ellentétben – már nem voltak adottak minden térségben a jó minőségű borhoz szükséges éghajlati és talajviszonyok. Ebből és a bor iránti magas keresletből adódóan azokban a régiókban, ahol mégis adottak voltak az említett viszonyok, monokulturális szőlőtermő vidékek alakultak ki. A Magyar Királyság területén ilyen, a szőlőművelésre specializálódott régió volt többek között a Szerémség (legalábbis az oszmán hódításig), Sopron és Pozsony környéke, vagy a jelen tanulmány központi témáját képező Hegyalja.

Az északi irányú magyar borkereskedelem

A legtöbb olyan szőlő- és bortermelő, aki évről évre nagy mennyiségű ital felett rendelkezett, megpróbálta kihasználni a különböző értékesítési lehetőségeket. A városon belüli lehetőség a kis tételben történő bormérés volt. A nagyobb szőlőbirtokosok és/vagy -kereskedők az inter- és transzregionális borkereskedelembe kapcsolódtak be. A szőlőből erjesztett ital nem csak a helyi szőlőtermelők számára kínált jó lehetőségeket. Gyakran előfordult, hogy olyan vidékek kereskedői is szoros kapcsolatban voltak a borértékesítéssel, amely vidékeknek nem volt (jó minőségű) bora.

A XVI. század végi Magyarország külkereskedelme szervesen illeszkedik a nyugat-európai országok és a kelet-közép-európai térség közötti nemzetközi munkamegosztásba. A magyar exportnak döntő többségét tették ki az agrártermékek. Ezen belül messze a legmagasabb részesedése az élő állatnak, leginkább a lábón kihajtott marhának volt. A második legjelentősebb árucsoportot az állatbőrök és egyéb állati eredetű termékek képezték. Ezeket az árucsoportokat követően

2 A városi lakosok gondolkodásában a bornak mint „*folyékony tőkének*” a megjelenéséről Szende Katalin kiváló tanulmányában olvashatunk bővebben (SZENDE 2004.).

a bor volt a Kárpát-medencei régiók harmadik legfontosabb kiviteli agrárterméke.³ A borkereskedelem főként a városi polgárok, illetve a városokba betelepült nemesek kezében összpontosult.⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy az oszmán hódítás eredményeként három részre szakadt Magyar Királyság a politikai hanyatlás korszakában is szerves része maradt az európai gazdasági rendszernek.

A tágan értelmezett dunai térségben egymáshoz kapcsolódó régióegyüttes a fogyasztási és az értékesítési piacoknak egy olyan bonyolult rendszerét alkotta, amelyben az egyes térségek gazdaságilag messzemenőig egymásra voltak utalva. Ennek a régióegyüttesnek a szerves részét alkotta Felső-Magyarország Hegyaljával, valamint Dél-Lengyelország, Morvaország és magától értetődően Bécs térsége is. A fent említett egymásrautaltság más megközelítésből úgy is megfogalmazható, hogy a közép-európai gazdasági rendszerben minden régió olyan árucsoportokkal vett részt, amelyek más térségek fogyasztási struktúrájában központi jelentőséggel bírtak. Mindezzel együtt egyik régióról sem jelenthető ki, hogy kizárólagosan exportőr vagy döntően importőr szerepben vett volna részt ebben a multilaterális gazdasági vérkeringésben.⁵

Bár a magyar bor az állati termékek mellett másod-, sőt inkább harmadrangú szerepet képviselt, mindazonáltal a bor nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az inter- és kisebb mértékben a transzregionális kereskedelem keretében továbbra is megvalósult a Kárpát-medencei térségek gazdasági integrációja a teljes európai rendszerben. A magyar bor két legfontosabb értékesítési térsége a korszakban a Cseh-Morva Korona országai, valamint Dél-Lengyelország volt.

Az áru szállítása elég nehézkes volt, a korabeli borok a távolság növekedésével arányban egyre nehezebben bírták a hosszabb utakat. A nem megfelelően záró hordók miatt számolni kellett azzal, hogy a szállított bor egy része útközben egyszerűen elfolyt. A költségek így annál magasabbak voltak, minél messzebbre vitték az italt. A kereskedők számára értelemszerűen „létszükséglet” volt, hogy lehetőleg már a határ menti területeken értékesíteni tudják az árut. Ugyanakkor a távolsági kereskedelem nagyobb haszonnal kecsegtetett.

Hasonló kettősség mutatható ki a hegyaljai bor XVI. századi felvevőpiacaiban. Egyrészt a felső-magyarországi régiók, azon belül kiemelten a *Pentapolis* városai kiváló helyi értékesítési lehetőségként funkcionáltak. Ezt a kereskedelmi szegmenst igyekeztek kisajátítani maguknak a felső-magyarországi városok, ezen belül főként Kassa. A regionális keresletre áttételesen pozitív hatással volt a korszakban Felső-Magyarország (*partes superiores regni Hungariae, Oberungarn*) megnövekedett stratégiai szerepe. A Habsburgok által uralt Magyar Királyságnak ez a térsége több tekintetben is (az Erdélyi Fejedelemség és a Hódoltság felé is) fontos határ menti pozíciót képviselt. Ennek köszönhetően a Felső-Magyarországi Főkapitányság (1559-től)

3 Az északi irányú magyar borkivitelhez legújabbban: TÓZSA-RIGÓ 2018. A marha- és a borexport részese-déséhez lásd még: TÓZSA-RIGÓ 2014, 118–125., 273–284.

4 Ők rendelkeztek ugyanis a megfelelő eszközökkel ahhoz, hogy fel tudják vásárolni egy adott terület nagytermelőinek a borát. KUBINYI A. 1996, 84.; TÓZSA-RIGÓ 2009, 35.

5 TÓZSA-RIGÓ 2014, 13.

székhelyén jelentős létszámú katonaság állomásozott.⁶ Bár kisebb jelentőségű, de további keresletnövelő hatásként értelmezhető még a Habsburg-hatalom által a térségben kiépített adminisztráció és az azt kiszolgáló bürokrata réteg.

Az értékesítés következő szintje a hegyaljai borok esetében is a királyság határain túlnyúló export volt. Ennek elsődleges céltérsége Krakkó volt. A dél-lengyelországi kivitel éppen a XVI. század derekán jelentős változáson ment keresztül. A korábbi időszakokban még elsősorban a szerémi borokat szállították a lengyel koronázóvárosba. A XVI. század második felétől, illetve kisebb részben már a század elejétől is – a Szerémség pusztulása folytán – elsősorban már hegyaljai és kisebb részben soproni bort vittek ki a Visztula menti városba.

A XV–XVI. század fordulójától a Lengyel Királyság gazdasági rendszerében egyre jelentősebb fellendülésnek lehetünk tanúi. Ez két jelenséget vont maga után. Egyrészt a kereskedelmi forgalom fokozott növekedése egyre jelentősebb specializálódást eredményezett.⁷ Ennek részeként a dél-lengyelországi térségben – érzékelve a borkereslet növekedéséből, valamint a magyar bor exportjából együttesen adódó lehetőségeket – egyre több kereskedő szakosodott a bor értékesítésére. A kereskedelmi forgalom a XVI. század második felében a század első feléhez viszonyítva is még fokozottabb mértékben növekedett.⁸ A másik fontos jelenség, hogy – érzékelve a térségben rejlő lehetőségeket – egyre több olyan üzleti szereplő jelent meg, akiknek eredetileg nem Dél-Lengyelországban vagy Felső-Magyarországon volt a fő tevékenységi területük. Ezek közé tartoztak a bécsi kereskedő-vállalkozók is (a bornak a bécsiek üzleti stratégiájában elfoglalt helyéről lásd a következő fejezetet).

Az útvonalakban is történt változás. Míg az előző század második felében a szerémségi borokat általában a felső-magyarországi városokon keresztül szállították, addig a hegyaljai borok kivitele elsősorban már inkább a Zemplén megyei útvonalakra koncentrált. Ennek a tendenciaváltásnak az állt a háttérben, hogy ily módon éppen a felső-magyarországi szabad királyi városok korlátozásait próbálták kivédeni a borkereskedők. Ennek megfelelően elsősorban a varannói és a sztropkói harmincadon keresztül vitték ki az árut. A zempléni utakat még azért is részesíthették előnyben, mert Zemplén megye déli régióiból kiindulva vízi utakat lehetett északi irányban használni. A szállítási és technikai nehézségek (lásd hordók minősége) pedig a vízi utakon kevésbé érvényesültek, azaz kevesebb bor folyt el. Végül, de nem utolsósorban ezeknek a vízi utaknak a „végén” viszonylag alacsony hágókon lehetett átkelni a Kárpátokon. Lengyel oldalról ezekhez az ütőerekhez szintén jól kifejlett úthálózat csatlakozott.⁹ A magyar bor árupályája szempontjából megjegyzendő, hogy Krakkó a borkereskedelemben korántsem volt kizárólagos helyzetben, tranzit-funkciójában több kisebb, dél-lengyelországi várossal (többek között Szandecce, vagy Krosnával) osztozott, ahol az ország középső/északi területeiről érkező kereskedők ugyancsak

6 PÁLFFY G. 1997, 258.

7 MAŁOWIST-SIMSCH 1986, 1089.

8 MAŁOWIST-SIMSCH 1986, 1091.

9 VINKLER 2013, 130–131.

hozzájuthattak a magyar borokhoz.¹⁰ Mindazonáltal Krakkó vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen volt.

Mindehhez hozzátehetjük még, hogy Krakkó nem csak tranzit szerepben tűnik fel a hegyaljai bor exportjában. A Danzig utáni második legnagyobb lengyel város magas lakosság száma (a XVI–XVII. század fordulóján mintegy 28 000 fő), valamint rezidenciális funkciói miatt is kiemelkedően jó értékesítési lehetőségekkel szolgált a magyar bor számára.¹¹

A városnak ez a központi funkciója tükröződik a térségben mozgó bécsi kereskedők tevékenységében is. A bécsiek általában innen koordinálták a Felső-Magyarországon bonyolított üzleteiket.

A bor a bécsiek üzleti stratégiájában

Még mielőtt a címben foglalt bécsi család hegyaljai tevékenységére rátérnénk, érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen helyet foglalt el a bor, és különösen a magyar bor a bécsi üzleti elit gondolkodásában.

A XVI. század második felében és a XVI–XVII. század fordulóján a bécsi üzleti elit meghatározó magját – kissé leegyszerűsítve – mintegy hat-nyolc család üzleti és társadalmi hálózata alkotta. Ezeknek a családoknak a tagjai jelentős kereskedelmi és hitelforgalmat bonyolítottak a tágran értelmezett dunai térségben. Az említett kör leginkább az Eiseler – Stamp – Gastgeb – Egerer – Kazbeck – Blo – Marb és a Thau családok köré szerveződő üzleti hálózattal írható le.¹²

Ez az üzleti kör rendkívül széles áruspektrummal dolgozott. Bár az itáliai és főként a délnémet üzleti tőkével szemben a bécsiek – a megmozgatott tőke és árumennyiség tekintetében – úgymond a „második vonalba” szorultak, mindazonáltal az inter- és transzregionális kereskedelemben továbbra is kiemelkedő szerepet játszottak a térségben. Kiterjedt üzleti hálózatukkal, valamint a Habsburg-adminisztrációval fenntartott kiváló kapcsolatrendszerükkel megkerülhetetlen szereplői voltak a dunai térség kereskedelmének. Jó kapcsolatokat tartottak fenn a magyar kereskedőkkel. Bár ebben a kapcsolatrendszerben a magyar marha- és rézkivitel játszott a kulcsszerepet, mindazonáltal a Magyar Királyság számos más termékével is kereskedtek. Az élő állat és a besztercebányai réz mellett központi jelentősége volt még üzleti stratégiájukban a magyar bornak is. Bevett üzleti eljárásként a Magyarország felé irányuló behozatalban is igyekeztek olyan termékekkel megjelenni, amelyekre jelentős kereslet volt az országban (ennek később az Eiselerek, a Stampok és Hans Rueber kapcsolatában még lesz szerepe). Ennek megfelelően jelentős kereskedelmi szegmens volt a textilipari

10 VINKLER 2013, 130.

11 A lengyel városok lakosság számához: BOGUCKA 1980, 275. A klasszikus rezidenciális városoknál kimutatható, hogy a nagy létszámú hivatalnoki kar (bor)fogyasztása – közvetlen vagy áttételes módon – háttal volt a városi közép réteg, és kisebb részben az alsó réteg egzisztenciális körülményeire is. WEIGL 2003, 122–124.

12 A bécsi üzleti elit általános tevékenységéhez a legújabban: TÓZSA-RIGÓ 2020.

termékek behozatala. Ezeket főként a délnémet barhentszövő központokból, valamint a drágább anyagokat Észak-Itáliából importálták, illetve bevett eljárás volt az is, hogy a szintén jobb minőségű németalföldi, illetve angol szöveteket német partnereken keresztül szereztek be.¹³

Ausztria öt nagy bortermő vidéke közül a Bécs környéki régió (*Weinviertel*) borai számítottak a legjobb minőségűnek.¹⁴ Mindettől függetlenül a jobb minőségű magyar borok nagyobb keresletnek örvendtek.

Bécs és annak üzleti elitje egyfajta ambivalens viszonyban volt a magyar borral. A kissé talán furcsának tűnő megfogalmazás arra utal, hogy a bécsiek minden eszközzel igyekeztek távol tartani saját piacuktól a magyar borkereskedőket, azonban a magyar borra jelentős igény mutatkozott a városban. Ezt az ellentmondást úgy oldották fel, hogy kereskedelmi kiváltságaik birtokában már a XIII. századtól tiltották, hogy magyarországi kereskedők hozzák be boraikat a városba. A magyar borok behozatalára vonatkozó tiltásra a XV. század végéig legalább 16 alkalommal kaptak megerősítést az uralkodótól. Mindazonáltal a lakosság részéről mégis mutatkozott igény a jobb minőségű magyar borra. Ennek kielégítésére a város külön fenntartott egy tavernát, ahol magyar és más külföldi borokat mértek.¹⁵

A XV. század második fele és a XVI. század első harmada közötti periódus Bécs átmeneti gazdasági hanyatlását hozta. A polgárháborúval, magyar megszállással, felkelésekkel és pestisjárványokkal terhes időszakban visszaszorult a bécsiek által lebonyolított kereskedelem forgalma is. Mindazonáltal a város vezetése még ezekben az években sem volt hajlandó lazítani az árumegállító jognak a borra vonatkozó passzusain, illetve a magyar borok behozatali tilalmán.

A bécsi üzleti elit képviselői nem mondtak le a nagy hasznot ígérő árucikk forgalmazásáról. A XVI. század második feléből számos olyan forrás ismert, amely arról tudósít, hogy a bécsi kereskedők magyar borokkal (*Hungerischen Wein*) kereskedtek. Az ilyen konkrét megnevezések mellett természetesen még további számos esetben lenne kimutatható, hogy Magyarországról származó bort értékesítettek. A legjelentősebb bécsi családok több irányban is forgalmaztak magyar bort. Időről időre kaptak engedélyt arra, hogy Bécsbe is bevigyenek ilyen árucikket. Emellett ismertek olyan bejegyzések is, melyek szerint Morvaországba, vagy akár Sziléziába is vittek ki magyar bort. A Stamp, a Thau, a Gastgeb, a Kazbeck és az Egerer család tagjai bizonyíthatóan foglalkoztak borkereskedelemmel. Az Eiselerek ilyen irányú tevékenységéhez hozzátartozik, hogy az itt említett családok kivétel nélkül szoros üzleti és rokoni kapcsolatban álltak az Eiseler családdal. Mindennek fényében elképzelhető, hogy egymás között is üzleteltek magyar borral.

13 TÓZSA-RIGÓ 2014, 20.

14 TSCHULK 1983, 37. A fenti kijelentést támasztja alá, hogy időnként előfordult, hogy a pozsonyi városi tanács is vásárolt bort a *Weinviertel*-ben. TÓZSA-RIGÓ Attila, *A szőlő, a bor és a város. Szőlőtermesztés és borértékesítés a 16. századi Pozsony költségvetésében 1526–1606*, URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv, megjelenés alatt.

15 TSCHULK 1983, 46; 55; 68–70. Korszakunk elején I. Ferdinánd 1526-os *Stadtordnungja* is megtiltotta a Bécsbe történő borbevitelt. Csak nagyon ritkán, például rendkívül rossz termés esetén engedélyezte a város kis mennyiségű magyar bor behozatalát (LANDSTEINER 2003, 145.).

A bécsi üzleti elit családjai közül leginkább a Stamp és a Thau család üzleti stratégiájában töltött be viszonylag jelentős szerepet a borkereskedelem. Témánk szempontjából kiemelendő információ, hogy az Eiselerekkel szoros üzleti és rokoni kapcsolatban álló Stampok a felső-magyarországi térségben is megjelentek a tárgyalt árucikkkel. 1574-ből értesülünk arról, hogy Sebastian és Thomas Stamp az év vége felé Hans Rueber kassai generálisnak szállított édes bort („Süßwein, so sy Hansen Rueber hinein geen Caschau schickhen”).¹⁶ Érdeemes kicsit közelebről megvizsgálunk, hogy milyen további információkat tudunk kibontani a magyarországi borkereskedelem ezen rövid információjából.

Először vizsgáljuk meg a kereskedők személyét. Itt röviden ki kell térnünk az Eiseler–Stamp család közötti kapcsolódási pontokra. Tömören úgy fogalmazhatnánk, hogy az Eiseler–Stamp „tengely” központi elemét képezte a bécsi üzleti hálózatnak. Az Eiseler család vagyonát és tekintélyét a még a XVI. század első felében Pestről áttelepült id. Thomas Eiseler (†1549) alapozta meg. A hálózati építkezés szempontjából – bőséges gyermekáldásnak köszönhetően – az ő fivére, I. Sebastian volt kulcspozícióban. Utóbbinak hét fia és négy lánya született. Témánk szempontjából itt Magdalena nevű lánya érdemel külön figyelmet, mivel őt I. Anton Stamp vette feleségül. A Stampok üzleti tevékenységéhez itt röviden elég csak annyit megjegyezni, hogy a bécsi felső rétegből nagy valószínűséggel ők bonyolították a legjelentősebb hitelügyleteket a kamarával, térbeli üzleti hálózatuk pedig Tiroltól és Nürnbergtől egészen a dunai térség északi régióig terjedt, azaz jelentős érdekeltségeik voltak Sziléziában, Krakkóban és Kassán is.¹⁷ Sebastian és Thomas Stamp nagy valószínűséggel Anton unokatestvérei voltak.¹⁸

Rueber személye, politikai szerepe és katonai tisztségei közismertek (1568–1584: felső-magyarországi főkapitány), számunkra itt most mégis más szerepben tűnik fel.¹⁹ Felső-magyarországi főkapitányként ugyanis ő volt a felelős a kérdéses végvidéki kerület katonáinak az ellátásáért, ebből kifolyólag a térségben tevékenykedő bécsiek számára az üzleti hálózat egyik középponti elemévé vált. Gyakran kereskedtek vele, valamint – a korabeli hadfinanszírozás egy általános jelenségeként – szintén gyakran hiteleztek is Ruebernek a legkülönfélébb célokra. Utóbbi tevékenységre a két Stamp esetében is találunk példát. Eszerint a bécsiek még korábban 1 400 forintot hiteleztek a generálisnak, amit 1574 Szent Márton napjáig kellett volna törlesztenie a kamarának.²⁰ Bevett törlesztési eljárás volt, hogy a szinte mindig pénzszűkében lévő kamara vámkedvezmény keretében törlesztett. Talán kézenfekvő lett volna a fenti hitelösszeget azáltal törleszteni, hogy elengedik a borkereskedelem vámját. Itt azonban a Stampok még megfizették a vámot („gegen Bezallung aller Gebür”). Egy későbbi bejegyzésből végül is arról értesülünk, hogy a két bécsi nem

16 Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv FHKA Hoffinanz Österreich HF Ö Protokolle (Prot.) R 311 f. 471r. 1574. november 29.

17 TÓZSA-RIGÓ 2020, 188.

18 BUCHINGER 2010, 74.

19 Rueberhez: PÁLFFY G. 2010, 157., 175.

20 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 311 f. 471r. 1574. szeptember 17.

Felső-Magyarországon, hanem a nyugati határon, az óvári harmincadnál használt ki vámmentességet a Ruebernek nyújtott 1 400 forint erejéig.²¹

Végül nézzük a bort! A mennyiség sajnos kérdéses. A szövegben ugyanis *50 Saumb* szerepel mennyiségmegjelölésként, ami – eddigi ismereteink szerint – egyelőre nem értelmezhető pontosan. Fontos viszont, hogy a szállítmány kapcsán értesülünk a bor minőségéről. Amint azt fentebb olvashattuk, édes bort (*Süßwein*) vittek Ruebernek. A bor származási helyét sajnos nem adják meg. Egyelőre csak feltételezhetjük, hogy a legközelebbi borvidékről, Hegyaljáról származott a készlet. Ha így van, akkor nagy valószínűséggel aszúhoz, vagy szamorodnihoz hasonló édes borról lehetett szó. Valószínűsíthetjük, hogy a főkapitány az édes bort nem a katonák ételmezésére szánta, hanem reprezentatív célokra, például diplomáciai tárgyalások során kívánta felhasználni. Elgondolkodtató még azonban, hogy hol fizettek utána vámot. Ebben a tekintetben még az is elképzelhető, hogy külföldről hozták be a bort. Krakkóban például, ha kis mértékben is, de előfordulnak a mediterrán térségből szállított, nagy valószínűséggel édes borok (kanári, malváziai).²² Mindazonáltal hasonló irányú borbehozatalra eddig még nem találtam példát a vonatkozó forrásokban, így ez utóbbi lehetőséget egyelőre inkább el kell vetnünk. Emellett szól az is, hogy a nagy távolság miatt kevésbé valószínű, hogy a jó értékesítési piacot kínáló Krakkóból még tovább hozták volna a már egyébként is távolról oda szállított bort.

Az Eiselerek és a bor

A bécsi elit családjai közül az Eiselerek üzleti stratégiájában (is) kiemelt helye volt a bornak. Témánk szempontjából további fontos információ, hogy az Eiseler család viszonylag jelentős tevékenységet fejtett ki a Felső-Magyarország–Dél-Lengyelország–Morvaország régióláncolatban. Még mielőtt ráközelítenénk a vizsgált térségre, érdemes általánosságban áttekinteni az Eiselerek és a borkereskedelem kapcsolatát.

A fent említett id. Thomas Eiseler halála után főként unokaöccsei, ifj. Thomas, II. Sebastian, Hans és Andre Eiseler vitték tovább a családi üzleteket. Ebből az ún. második Eiseler-generációból úgy tűnik, hogy Andre fejtette ki a legjelentősebb tevékenységet. A generációváltás után, a hetvenes-nyolcvanas években az Eiseler-ház üzleti stratégiájában is tendenciaváltás érzékelhető. Andre ekkortól bonyolított egyre jelentősebb önálló üzleteket, másrészt a testvérek nagy valószínűséggel felosztották egymás között az egyes térségeket. A forrásokból az érzékelhető, hogy ezekben az években Andre egyre inkább a déli, délnyugati irányt részesítette előnyben, s az árustruktúrájában is változás következett be. Az általa bonyolított áruforgalomban viszonylag jelentős helye volt a bornak. Az udvari számadások szerint 1577-ben János György brandenburgi választófejedelemnek szállított bort.²³

21 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 311 f. 528r. 1574. december 17.

22 TózsA-RIGó 2018, 75.

23 ÖStA FHKA Hofzahlamtsbücher (HZAB) Nr. 31. 1577. f. 167r–v.

Bár itt nem magyar borról van szó, a forrás részletessége miatt érdemes kitérni az abban foglaltakra. Eszerint Eiseler egy tiroli partnertől vette a bort. A forrás további jelentősége, hogy a borok minőségi mutatóiról is értesülünk. Az Eiseler által behozott teljes készlet 40 léglyt (*Lagl, Lagel*) tett ki, különféle édes borokból („allerlay suessen Wein”).²⁴ A borfajták között szerepel *Muscatel* (muskotályos), *Widtpacher*, ami nagy valószínűséggel wippachi (ma Vipava-völgy, Szlovénia) lehetett, valamint két nehezen azonosítható megnevezés szerepel még: *Rainfall* és *Tschernical*. A kamarai forrásokból kiderül, hogy a borkészlet beszerzésével az Alsó-ausztriai Kamara bízta meg Eiselert. A korban bevett gyakorlat szerint utóbbi tulajdonképpen áruhitelben teljesítette a szállítást, ugyanis a kamarai számadás szerint 585 forinttal tartoztak a szállítmány miatt a kereskedőnek.²⁵

Három évvel később Eiseler már két kocsi magyar bor behozatalára kért engedélyt.²⁶ Érdemes megemlíteni a hivatkozási alapot, mivel abból adalékinformációt nyerünk a térségbeli borok minőségi mutatóiról is. Eiseler arra hivatkozott az engedély érdekében, hogy a családnak volt a Bécs közeli Oberlanzendorfban (ma: Lanzendorf), nem messze a Dunától egy kis gazdasága, pincével. Ekkoriban a gazdaság Andre Eiseler kezelésében volt. Nem volt viszont a területen jó szőlője, így Fertő-tó környéki bort szeretett volna behozni azért, hogy meg tudja kínálni azokat a tekintélyes és tiszteletre méltó személyeket, akik gyakran megfordultak nála. A jobb minőségű bor tehát reprezentatív célokat szolgált volna.

Érdekességképpen megemlíthető, hogy a déli irányra koncentráló Eiseler nagy mennyiségű édes bort és gyümölcsöket hozott be Velencéből. Ezen a vonalon a korszakban szintén meghatározó szerepet játszó Stamp fivérekkel (Hans-Baptist és Simon Stamp) működtek együtt. Az édes bort – az időjárási körülményektől függően – több útvonalon hozták be: Salzburgon, a Semmeringen, vagy akár Pettaun (ma Ptuj, Szlovénia) keresztül.²⁷

A források szerint Andre testvére, Hans Eiseler is foglalkozott borkereskedelemmel. Egy 1583-as irat szerint valami probléma adódhatott a behozott bor minőségével, ugyanis a Kamara kötelezte Eiselert, hogy mutasson be mintákat a különféle minőségű borokból („ain Mussterr davon hieher bringen als nemblich der Bester, der Mitlern und Schlechtisten”).²⁸ Hasonló analógia gyakran előfordult a hegyaljai borral, mikor is a Krakkó városkapuihoz beérkező borkereskedők gyengébb minőségű (pl. morva) borral „hígították fel”, azaz hamisították a hegyaljait.

Az 1583-as forrásból még azt is megtudjuk, hogy a minőség szempontjából – általánosan elterjedt szokás szerint – megkülönböztették az azévi, illetve az előző évből

24 Az átszámítás kérdéses, nagy valószínűséggel 1600–2800 liter közé tehető a fenti mennyiség. Az átszámításhoz: BOGDÁN 1991, 239–240., 244.

25 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 336 f. 33r. 1577. január 13. ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 329 f. 52r. 1577. február.

26 Niederösterreichisches Landesarchiv (NÖLA) Ständische Akten (StA) B-3-36. f. 9r. 1580. december 12.

27 Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLa), Hauptarchiv Akten (HA-A) 2/1572. f. 85r. WStLa, HA-A 2/1572. f. 87v.

28 ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 381 f. 85r. 1583. december 2.

származó borokat („Man muß wißn wivil der heirigen und wievil ferdigen”).²⁹ A forrásokból az is egyértelmű, hogy Hans Eiseler nagy tételben, több ezer forint értékben kereskedett borral. A század végéről ismert több adat, miszerint egy Adam Eiseler nevű személy is kereskedett borral. Ez az Adam Hans Eiseler fia volt, aki ezek szerint folytatta apja gazdasági tevékenységét. Adam 1591-ben 42 akó borra kapott vámmentességet. Sajnos sem a bor származási helye, sem a szállítás iránya nem ismert.³⁰ A vámmentesség háttérében megint hitelezést sejthetünk.

Amint azt korábban említettem, az áruhitel intézménye, illetve a kamarának nyújtott hitelek mindennapos részét képezték az üzletnek. Erre további példaként hozható, hogy a még 1543-ban meghalt I. Sebastian Eiseler után számos kintlévőség maradt, amelyeket a fiai még az ötvenes évek elején is próbáltak behajtani. Már az uralkodónál is közbenjártak a tartozások kiegyenlítése végett. Egy 1554-es iratban maga Ferdinánd ismerte el, hogy a néhai Sebastian korábban 1 000 akó bort bocsátott az udvar rendelkezésére, aminek árából 1554-ben még mindig 600 forinttal tartozott a kamara. A törlesztést – jellemző módon – úgy intézték, hogy az Eiselereknek vámmentességet biztosítottak az összeg erejéig a terfisi (ma Tarvisio, Olaszország) vámon.³¹

Végül röviden kitérhetünk még arra, hogy az Eiselerek elsődleges rokoni kontaktnájába tartozó bécsiek is foglalkoztak borral. II. Sebastian Eiseler egyik lányát a városi tanácsos Georg Kazbeckhez (/Katzbeck) adta feleségül. Kazbeck a nyolcvanas évek elején már biztosan foglalkozott borkereskedelemmel.³² Kazbeck sógorával, III. Sebastian Eiselerrel társult, és 1589–1591 között közösen működtettek egy kereskedőtársaságot. Üzleteik lebonyolítása során legalább nyolc embert alkalmaztak. A cég forgalma igen változatos, ugyanakkor speciális árústruktúrát mutat: többek között gyümölcsök, citrom, mazsola, muskotályos bor, borpárlat (*gesottnen Wein*), valamint még osztriga is szerepelt a forgalmazott áruk között. Együttműködésük keleti irányban is jelentős üzleteket eredményezett. Egy – nagy valószínűséggel – 1591-es supplicatióban Kazbeck képviselte mindkettőjük érdekeit. Az iratból arra lehet következtetni, hogy Eiseler éppen lengyel vagy magyar területen volt.³³ Kazbeck illetékemelés miatt írt panaszt, és tulajdonképpen Eiselernek a Magyar Királyság és a Krakó közötti útvonalon tapasztalt negatív benyomásait („wie dan maistes Taills Handelßleut alberait auf Polln und Crakhau zu raisen”), illetve a bécsieket ért hátrányokat igyekezett a kamara felé tolmácsolni. A szövegből kiderül, hogy Krakóban is voltak érdekeltségeik, mégpedig Kassáról szállított viasszal kereskedtek.

29 ÖStA FHKa HF Ö Prot. E 381 f. 138r. 1583. március 2.

30 ÖStA FHKa HF Ö Prot. R 451 f. 9v. 1591. december 1.

31 ÖStA FHKa NÖ GdB Bd. 72. f. 185r. 1554. július 7.

32 ÖStA FHKa HF Ö Prot. E 381 f. 51r. 1583. január 24. Érdekességképpen megjegyezhető, hogy ugyanabban az évben 1 000 ágyugolyót szállított Kanizsa helyőrségének. ÖStA FHKa HF Ö Prot. E 381 f. 80r. 1583. február 9.

33 ÖStA FHKa Niederösterreichische Herrschaftsakten (NÖHA), Wien, Stadt, W 61/c/48/c (1585-1604) Nr. 837. f. 1168r. Kiterjedt tevékenységi körükre jellemző adat, hogy ugyanebben az évben Georg Kazbeck selyemmel és különféle velencei árukkal kereskedett önállóan, Sebastian Eiseler pedig egy nürnbergi partnerétől vett át posztót és egyéb speciális árukat. Kazbeckhez: ÖStA FHKa NÖHA, W 61/c/48/c Nr. 837. f. 1205v, Eiselerhez: 1207v–1208r.

Az Eiselerek és a hegyaljai bor

III. Sebastian Eiseler krakkói, illetve nagy valószínűség szerint felső-magyarországi jelenléte egy olyan hosszú távú üzleti stratégiának volt a része, amely legalább két generáción át meghatározta a bécsi család térségbeli tevékenységét. Földrajzi értelemben és üzleti hálózat szintjén is ez a család rendelkezett az egyik legkiterjedtebb kapcsolatrendszerrel.³⁴ A nyugaton Nürnbergig, Augsburgig és St. Gallenig, délen pedig Velencéig és Triesztig terjedő hálózatuknak a legkeletibb szegmense volt a Krakkó–Kassa vonal, sőt a legújabbban feltárt adatok szerint ettől keletre is bonyolítottak üzleteket.

Az előző Eiseler-generáció térségbeli tevékenységéről a hatvanas évekből értesülünk. A kamarai források szerint 1568-ban az Eiseler fivérek („Eiseler Gebrüder”) különféle árukat szállítottak a frissen kinevezett Hans Rueber felső-magyarországi főkapitánynak (*Veldtoberister*).³⁵ Sajnos ebben az esetben nem tudósít arról a forrás, hogy pontosan mit is vittek a derék generálisnak és embereinek. A szöveg azonban érdekes módon arról szól, hogy a Ruebernek szállított áruk – egyelőre még – nem kerültek felhasználásra („bis auf weitere Verordnung nicht verwennndt werden”). Ebből áttételesen arra következtethetünk, hogy nem feltétlenül hadianyagról lehetett szó. Fennmaradt az ügyben a Szepesi Kamara fizetőmesterének egy nappal későbbi keltezésű irata is. Ebben a *Zahlmeister* leírja, hogy az Eiselerek maradéktalanul beszállították Kassára a kért árukat.³⁶ Ezenfelül kitér arra is, hogy az áruk nem lettek felhasználva. A Szepesi Kamara következő levelében már két pontosítás is szerepel. Egyrészt megnevezik a fivéreket: Andre és II. Sebastian Eiseler koordinálta a szállításokat. Másrészt információt nyerünk az áruról is, nevezetesen posztót vittek a katonaság számára Krakkóból.³⁷

Bár a fenti forrásokból nem értesülünk arról, hogy ellenkező irányba, azaz Krakkó felé milyen árukat szállíthattak a bécsiek, az azonban bizonyos, hogy a kereskedői logikának megfelelően észak felé is vittek ki árukat a Magyar Királyságból, így az embereik nem mentek „üresen” visszafelé. Egy két évvel korábbi bejegyzés alátámasztja feltételezésünket. Hans Eiseler 1566-ban kérvényezte, hogy 20 hordó borra kapjon vámmentességet. A jó minőségű bort a lengyel udvarba, konkrétan a lengyel királynénak („für die Khunigin zu Polln”) szállította.³⁸ A dátum alapján Habsburg Katalin lengyel királyné volt a „címzett”.³⁹ Sajnos a borról nincs több információnk, az azonban közismert, hogy a lengyel udvarban már ekkor is nagy népszerűségnek örvendtek a hegyaljai borok. A vámmentesség iránti kérelem minden bizonnyal a korábban a Habsburgoknak

34 Üzleti és rokoni hálózatukhoz lásd bővebben: TÓZSA-RIGÓ 2014, 118–126.

35 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 324v. 1568. szeptember 23. A *Feldobristen* (eredeti jelentésében főhadparancsnok) kifejezés félrevezető lehet, azonban egyben mutatja a kassai térség kiemelt stratégiai jelentőségét. A térség katonai vezetőit az uralkodó egységesen a felső-magyarországi mezei és egyéb hadai főkapitányának nevezte ki. PÁLFFY G. 1996, 198.

36 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 326r. 1568. szeptember 23/24.

37 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 326r. 1568. szeptember 23/24.

38 ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 266 f. 136r. 1566. június.

39 DAVIES 2006, 119. Pontosán Lengyelország királynéja és Litvánia nagyfejedelemnéje (1553–1572) és mantovai hercegné.

nyújtott hiteleken alapult. Ugyanebben az évben például Balassa János kékkői őrségének a kifizetésére folyósított Eiseler 7 000 forintot.⁴⁰ Két évvel később még két nagyobb összegű tartozás kifizetése is függőben volt. Fivérével, Andreval 5 000 forintot hitelezett a kamarának.⁴¹ Továbbá ugyancsak ezekben az években augsburgi partnerekkel (a korzakban jelentős szerepet játszó Wolfgang Pallerral és a Weis-házzal) társulva 16 000 forintot folyósítottak az udvarnak.⁴² Sajnos a fent említett borszállításügyben nem térnek ki rá, hogy Eiseler melyik hiteltartozásra hivatkozott a vámmentesség kérésénél.

Amint azt korábban említettem, a legújabban feltárt információk arra engednek következtetni, hogy a tárgyalt bécsi családnak a Krakó–Kassa vonaltól keletre is voltak üzletei. Eszerint a családnak egy Khuenz Eiseler nevű tagja (a rokonsági fok az eddig említett szereplőkkel sajnos még nem tisztázott), illetve az ő emberei 1553-ban három szállítmány élelmiszert vittek Erdélybe. Sajnos a szállítmány tartalmáról, céljáról semmilyen közelebbi információt nem közöl a forrás.⁴³

Végül kitekintésképpen érdemes még röviden kitérni arra, hogy Dél-Lengyelország egyértelműen tranzit térségként tűnik fel az Eiselerek üzleti stratégiájában. Hasonlóan, mint ahogy Felső-Magyarországon túl keleti irányban (Erdélyben) is bonyolítottak üzleteket, úgy Dél-Lengyelországtól nyugati irányban is rendelkeztek pozíciókkal. Számos olyan forrást ismerünk, amely morva- és csehországi, vagy sziléziai üzleteikről tudósítanak. Előbbi két térség és kifejezetten Morvaország általánosan kiemelt szerepet töltött be a bécsi üzleti elit gazdasági és társadalmi (rokon) hálózataiban. A morvaországi kapcsolatok kiépítésében leginkább Hans Eiseler játszott a központi szerepet. Egyik állandó partnere a morva Hans Munko volt, aki eibenschitzi (ma: Ivančice, Csehország) kereskedőként szerepel a forrásokban. Érdekességgéppen megjegyezhető, hogy Munko kapcsolatban volt magyar (főként pozsonyi) kereskedőkkel is, és ő is foglalkozott borkereskedelemmel.⁴⁴ Arra sajnos nincs adat, hogy az Eiselerek ebbe az irányba is exportáltak volna hegyaljai, mindenesetre a nagy távolság, valamint a morva térségben könnyebben elérhető soproni és kisebb részben a pozsonyi borok miatt kevésbé tarthatjuk valószínűnek, hogy idáig szállítottak volna tokaji borokat.

Figyelembe véve a magyar és ezen belül a hegyaljai bornak a térség gazdasági rendszerében játszott szerepére, a hegyaljai borok, valamint a térségben mozgó külföldi, többek között bécsi kereskedők kapcsolatához a jövőben még feltétlenül folytatni kell a kutatásokat mind a hazai, mind a külföldi források feldolgozásával. Utóbbiak közül az általam részben már kutatott krakkói boradó jegyzékek rejthetnek még fontos információkat.⁴⁵

40 ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 268. f. 106v.

41 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 225r. 1568. június 8.

42 ÖStA FHKA HF Ö Prot. R 280 f. 336r. 1568. október 2. Az utóbbi hitelt horvát katonaság finanszírozására vette fel a Habsburg-adminisztráció.

43 ÖStA FHKA HF Ö Prot. E 208 f. 120r. 1553. június.

44 TózsA-RIGÓ 2014, 91., 120., 124. Hans Eiseler rokon hálózatához, a bécsi üzletember második felesége egy bizonyos brünni Mathes Munko lánya volt. BUCHINGER 2010, 66.

45 Archiwum Miasta Krakowa Acta Percepta Distributiones. Az 1630. kötettől az 1648. kötetig lásd TózsA-RIGÓ 2018, 57–63.

Rövidítve idézett szakirodalom

Bogdán 1991

Bogdán István, *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

Bogucka 1980

Maria Bogucka, *Die Städte Polens an der Schwelle zur Neuzeit, Abriss der sozio-topographischen Entwicklung* in Rausch W. hrsg., *Die Städte...*, 1980, 263–278.

Buchinger 2010

Rudolf Buchinger, *Die Wiener Kaufmannschaft in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts am Beispiel ausgewählter Familien*, *Wiener Geschichtsblätter* 65 (2010), Nr. 2., 59–78.

Davies 2006

Norman Davies, *Lengyelország története*, Budapest, Osiris, 2006.

Fischer–Houtte, hrsg., *Handbuch...*, 1986

Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 3., hrsg. von Wolfram Fischer, Jan Albert van Houtte, Stuttgart, Klett-Cotta, 1986.

Kubinyi A. 1995

András Kubinyi, *Weinbau und Weinhandel in den ungarischen Städten im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, in Opll, hrsg., *Stadt und Wein*, 1996, 81–89.

Landsteiner 2003

Erich Landsteiner, *Der strukturelle Wandel der frühneuzeitlichen Stadtökonomie* in Vocelka–Traninger, hrsg. *Wien*, 2003, 133–146.

Małowicz–Simsch 1986

Marian Małowicz–Adelheid Simsch, *Polen 1450–1650*, in Fischer–Houtte, hrsg., *Handbuch...*, 1986, 1085–1098.

Opll, hrsg., *Stadt und Wein*, 1996

Stadt und Wein, hrsg. von Ferdinand Opll, Linz, Österreichisches Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 1996 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, XIV.)

Orosz I.–Papp K., szerk., *Szőlőtermelés...*, 2009

Szőlőtermelés és borkereskedelem, szerk. Orosz István –Papp Klára, Debrecen, DE TI, 2009 (Speculum Historiae Debreceniense 2.)

Pálffy G. 1996

Pálffy Géza, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század végéig*, *Történelmi Szemle*, 38 (1996), 163–217.

Pálffy G. 1997

Pálffy Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, *Történelmi szemle*, 39 (1997), 257–288.

Pálffy G. 2010

Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, MTA TTI, 2010 (História könyvtár, Monográfiák, 27.)

Pósán-Tózsza-Rigó, szerk., „*Vina bibant homines*”, 2018

„*Vina bibant homines, animantia cetera fontes*”. *Tanulmányok a magyar bor történetéből*, szerk. Pósán László, Tózsza-Rigó Attila, Debrecen, DE, 2018.

Rausch W. hrsg., *Die Städte...*, 1980

Die Städte an der Schwelle der Neuzeit, hrsg. Wilhelm Rausch, Linz, Österreichisches Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 1996 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, IV.)

Romhányi-Magyar K.–Grynaeus–Végh A., szerk., *Kubinyi 75.*, 2004

„*Es tu scholaris*” *Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*, szerk. Romhányi Beatrix, Magyar Károly, Grynaeus András, Végh András, Budapest, BTM, 2004 (Monumenta Historica Budapestiensia, XIII.), 77–85.

Szende 2004

Szende Katalin: „*Ital vagy pénzpótlék?*” *Borbagyatékok a soproni és pozsonyi középkori végrendeletekben*, Romhányi-Magyar K.–Grynaeus–Végh A., szerk., *Kubinyi 75.*, 2004, 77–85.

Tózsza-Rigó 2009

Tózsza-Rigó Attila, *Szőlőbirtoklás a 16. századi Pozsonyban*, in Orosz I.–Papp K., szerk., *Szőlőtermelés...*, 2009, 33–54.

Tózsza-Rigó 2014

Tózsza-Rigó Attila, *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*, Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2014.

Tózsza-Rigó 2018

Tózsza-Rigó Attila, *A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében*, in Pósán-Tózsza-Rigó, szerk., „*Vina bibant homines*”, 2018, 50–63.

Tózsza-Rigó 2020

Tózsza-Rigó Attila, *A bécsi üzleti elit a 16. század utolsó harmadában. A bécsi polgárok társadalmi és üzleti hálózatai*, in Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2020, *Hálózat és hierarchia*, szerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka, Budapest, MTA BTK, 2020, 169–194.

Tschulk 1983

Herbert Tschulk, *Weinbau und Weinhandel im Wiener Raum im Hoch- und Spätmittelalter*, Prüfungsarbeit am Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 1983 (Handschrift).

Vinckler 2013

Vinckler Bálint, *Magyarországi borok Krakkóban a 16. század végén (1589–1600)*, PhD értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2013 (kézirat).

Vocelka–Traninger, hrsg. *Wien*, 2003

Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert), hrsg. Karl Vocelka, Anita Traninger, Wien–Köln–Weimar, Böhlaus, 2003 (Wien, Geschichte einer Stadt, hrsg. Peter Csentes, Ferdinand Opll, Band 2.)

Weigl 2003

Andreas Weigl, *Frühneuzeitliches Bevölkerungswachstum*, in Vocelka–Traninger, hrsg. *Wien*, 2003, 119–134.